

Het koloniale verleden van Frankrijk?

Natuurlijk wilden we voor het thema van deze Tsjip ook een artikel over het Franse taalgebied. Jef Smolders en Yvonne Mekaoui-Jansen leverden twee - zeer verschillende - bijdragen.

Jef Smolders

Van Martinique tot Vietnam

'Ook al ken ik geen zwarte zwanen, dan betekent dit nog niet dat ze niet zouden bestaan', stelt de filosoof Karl Popper. Ook al ken ik geen moderne Franse romans met als thema 'De koloniën als verloren paradijs' met daarbij de nadruk op de dekolonisatie, dan behelst dit nog niet, dat zo'n roman in de Franse literatuur niet bestaat.

Toen me gevraagd werd over bovenstaand thema iets te schrijven, schoot me niet meteen een standaardwerk te binnen. Daarom heb ik diverse handboeken nageslagen om te zien wat ze eventueel over het thema verloren paradijs of dekolonisatie te melden hadden. De oogst was nihil. Dus raadpleegde ik anderen; ze wisten ook niets. Navraag bij diverse grote boekhandels in Parijs leverde evenmin resultaat op. Op de afdelingen sociologie en geschiedenis hadden men wel een aantal werken, maar romans: geen. Waarom niet?

Koloniën als verloren paradijs? Geen behoefte!

In het verleden is Frankrijk, in tegenstelling tot vooral Spanje, Portugal en Engeland er pas vrij laat toe overgegaan zich echt voor de overzeese bezittingen te interesseren. Een uitzondering daarop vormt het gebied van Quebec in Canada. En daarmee komt men dan ook tevens bij één van die particuliere vormen van kolonialisme, zoals dat door het moderne Frankrijk wordt uitgedragen en zijn meest geprononceerde vorm bereikte met de Gaulle's: 'Vive le Québec libre!'. Liever een culturele dominantie dan een politieke.

Terwijl het einde van Spanje als koloniale macht in 1898 met het verlies van Cuba het begin betekende van een hele generatie schrijvers over dit thema, vindt men nauwelijks twee generaties later, als Frankrijk met de capitulatie in Vietnam en de onafhankelijkheid van Algerije, ook ophoudt koloniale grootmacht te zijn, over deze gang van zaken weinig terug bij de romanciers van na WO II. Die hielden zich achtereenvolgens vooral bezig met het existentialisme, het structuralisme en de nouveauroman. Koloniën als verloren paradijs? Geen behoefte!

Nederland met zijn gematigd zeeklimaat biedt vanzelfsprekend niet die rijke klimatologische variatie, die Frankrijk bij de gemiddelde Nederlander zo favoriet maakt als vakantieland. De natuurbeschrijvingen in *L'été* en *Noces* van Albert Camus kan men ook in Zuid-Frankrijk ervaren. De natuur als paradijs heeft men dus dicht bij huis.

Speelt de dekolonisatie dan geen enkele rol in de Franse literatuur? Eigenlijk niet. Vele schrijvers uit de vroegere Franse koloniën richten hun aandacht

vooral op hun *négritude*. Deze term wordt in 1939 voor het eerst gebruikt door Aimé Césaire, die vooral opkomt voor de zwarte bevolking van Martinique. Een zelfde doel streeft ook de Senegalees Léopold Sédar Senghor na, onder andere met zijn *Anthologie de la nouvelle poésie nègre et malgache d'expression française* met een spraakmakend voorwoord van Sartre in 1948. De literatuur uit de overzeese gebieden krijgt zijn bestaansrecht.

Oorlogsliteratuur

De oorlog in Vietnam en in Algerije vindt natuurlijk zijn weerslag in de literatuur, maar dan wel in oorlogsliteratuur. Voor veel ophef zorgde indertijd het toneelstuk *Le colonel Foster plaidera coupable* van Roger Vailland. Ook Jacques Prévert schreef in 1953 een gedicht over Vietnam 'Entendez-vous, gens du Viet-nam': dit gedicht is later opgenomen in de bundel *La pluie et le beau temps* (In de serie Livre de poche, p. 18/9). Het behandelt op een zeer beknopte manier in een eenvoudig taalgebruik het onafhankelijkheidsstreven van de bevolking van Vietnam. In *L'opium et le bâton* van Mouloud Mammeri krijgt men een goede visie van de politionele acties in Algerije vanuit Algerijns standpunt. Minder bekend, maar het blijft een oorlogsboek met al zijn wreedheden. Dus niet paradijselijks.

Hoe het paradijselijk avondland in korte tijd verandert in een schim en het echte paradijs nog steeds de Afrikaanse geboortegrond is, wordt op een aantrekkelijke manier in het korte verhaal *Lettres de France* in de verhalenbundel *Voltaïque* van Sembene Ousmane verteld. Voor gevorderde leerlingen is dit beslist een aardig alternatief voor de standaardleeslijst. Vele actuele thema's zoals vluchtelingenopvang, ghettovorming, gezinshereniging en culturele minderheden komen er op een alerte en beknopte manier aan de orde. Hoevelen zullen met deze Afrikaanse schrijfster moeten zeggen: 'Pour, elle, la France artificielle, j'ai renoncé à tous mes prétendants.'

Yvonne Mekaoui-Jansen

Koloniën als verloren paradijs? De Maghreb!

Komt het thema van het verloren paradijs als het gaat om de vroegere koloniën niet voor in de Franse literatuur? Jef Smolders meent dat dit zo is, ik denk daar anders over. Laten we alleen al eens naar de Franstalige Maghreb-literatuur kijken. Waar komt die vandaan? De Maghreb, ofwel Noord-Afrika, bestaat uit drie landen. Algerije, gedurende 124 jaar een Franse kolonie, werd in 1954 onafhankelijk na een bloedige onafhankelijkheidsoorlog. Marokko en Tunesië stonden respectievelijk sinds 1912 en 1881 onder Frans protectoraat en werden beiden in 1956 onafhankelijk.

Onder Maghreb-schrijvers verstaan we in de ruimste zin van het woord hen die er geboren zijn, een Noord-Afrikaanse nationale identiteit bezitten, maar ook degenen die zich ermee verbonden voelen als bron van inspiratie, nostalgie, of politiek engagement.

Sinds 1945 zijn er globaal twee stromingen ontstaan.

Ten eerste zijn er de teksten over de Maghreb die voortvloeien uit het koloniale verleden, geschreven voor een Frans publiek: de regionale literatuur en de koloniale roman over deze exotische provincie van de Franse literatuur.

Binnen deze werken, geïnspireerd door de Maghreb, onderscheiden we de *pied-noir*-literatuur (van gerepatriëerde kolonisten of hun kinderen) en de joodse literatuur uit Noord-Afrika. Auteurs behorende tot deze twee groepen beroepen zich, ondanks het feit dat ze geen Algerijnse, Marokkaanse of Tunesische identiteit bezitten, toch vaak op hun Maghrebijns-zijn. Omdat ze er geboren zijn ervaren ze het land als hun moederland.

De *pied-noir* literatuur (met als bekendste auteurs Albert Camus, Jean Pélegri, Jules Roy en Marie Cardinal) wordt gekenmerkt door thema's als de sterke band met het geboorteland, de onmogelijke broederschap met de islamitische Maghreb en de fatale mislukking van de kolonisatie. Deze 'zuidelijke' literatuur is hartstochtelijk en melancholisch en wijdt zich uitgebreid aan het thema 'het verloren paradijs'.

Op zoek naar verloren tradities

De voorheen zeer hechte joodse gemeenschap in de Maghreb (vooral Tunesië) is door emigratie sterk uiteen gevallen en dreigt haar karakteristieke Maghrebijnse identiteit hierdoor te verliezen. Binnen deze literatuur (Elissa Rhaïs, Ryvel, Nine Moatti, Memmi) is men dan ook steeds op zoek naar verloren tradities. Met nostalgie en weemoed wordt een 'art de vivre' dat door de eeuwen heen ontstaan is beschreven.

Slechts enkele namen en voorbeelden uit deze groepen:

Gabriel Audasio, kind van Franse ouders, heeft verschillende perioden van zijn leven in Algerije gewoond. Zijn passie en liefde voor dit land komen in zijn vele werken geïnspireerd door zijn herinneringen aan Algerije ruimschoots aan bod.

De dichter Claude Bénédy, geboren in Tunesië, schrijft vol nostalgie over zijn geboorteland; 'Tunis, qu'il a quitté un jour contre son gré'. Het

schrijven is voor hem een manier om het 'verloren paradijs' vast te houden.. Het centrale thema in het werk van Albert Bensoussan (Algerije, joodse gemeenschap) wordt gevormd door de nostalgie van de verloren eenheid en de band die hij had met Algerije, 'pays de ses racines'. Marie Cardinal (dochter van Franse kolonisateurs uit Algerije, pied-noir) vertelt in *Au pays de mes racines* over haar gehechtheid aan Algerije, de terugkeer naar haar wortels, en over de passie voor haar geboorteland. Ten slotte beschrijft Albert Memmi (Tunesië, joodse gemeenschap) zijn pijnlijke vertrek uit dit land in *La statue de sel* en *Portrait d'un colonisé*.

De ethnografische literatuur

De tweede stroming, die als authentieke Maghreb- ofwel ethnografische literatuur wordt erkend, behelst de autochtone auteurs met een nationale Maghrebijnse identiteit. Zwaartepunt van deze werken is de Maghreb zelf en de Maghrebijnse cultuur. Ook hier hebben we te maken met een grote emigratie, vooral naar Frankrijk en van Algerijnse schrijvers die na de militaire staatsgreep in 1965 het land zijn ontvlucht.

De Maghreb literatuur wordt gekenmerkt door haar thematiek en haar schrijfstijl.

Grote thema's in de vaak autobiografische romans over kinder- en jeugd jaren in het geboorteland, zijn de onafhankelijkheidsoorlog in Algerije, revolutie, dekolonisatie, biculturaliteit als gevolg van de Franse kolonisatie, emigratie naar een sterk geïdealiseerd Frankrijk, identiteitscrisis en 'last but not least' het verloren paradijs. Eenmaal geïnstalleerd in Frankrijk komen de schrijvers er al snel achter dat ze te hoge verwachtingen koesterden en dat de realiteit tegen valt. Illusies vallen in duigen en men gaat het geboorteland weer opwaarderen, en in een later stadium op haar beurt weer idealiseren. De Maghrebijnse roman wordt zodoende gekenmerkt door een constant nastreven van een 'ailleurs nostalgique' dat steeds weer uitloopt op mislukkingen en teleurstellingen.

De basis hiervan is een verlies: verlies van familie- en sociale banden uit het veilige gemeenschapsleven, van het 'verloren paradijs', van een nationale identiteit, van moeder-aarde en van eenheid waardoor men zich niet volledig voelt. Men rouwt om het verlies van dit alles. Zo is Kateb Yacine (Algerije) constant op zoek naar dit verloren paradijs, hij ervaart een continu gevoel van gemis. Yacine (Nedjma) heeft het over 'une seconde rupture du lien ombilical' (een tweede breuk met de navelstreng). Eerst afgesneden van de warmte van de moedertaal (Arabisch/Berbers) en vervolgens van de warmte van de moedergemeenschap. Hij heeft zowel zijn moeder(land) als zijn moedertaal verloren, 'de enige twee onvervreembare schatten waarvan ik toch vervreemd ben'. Hierdoor raken veel hoofdpersonen aan het dwalen en dolen rond in anonimiteit: 'Je pense à mourir' zegt Bennilouche uit *La Statue de sel* (Albert Memmi).

De dichter Jean Amrouche is steeds op zoek naar zijn voorvaderen en het verloren paradijs. Zijn poëzie is voor hem een vorm van therapie ter genezing van de breuk met zijn kindertijd in Algerije en Tunesië. Zijn zus Taos

Amrouche beschrijft in haar romans met dezelfde passie en nostalgie haar geboorteland.

Uit de specifieke Maghrebijnse schrijfstijl spreekt ook een behoorlijke dosis nostalgie en melancholie die men voelt voor het geboorteland. Uitdrukkingen, beeldspraken, metaforen, symboliek en zinsspelingen uit het Arabisch en Berbers klinken als muziek, voortgebracht door stemmen van moeders en voorvaders, in je oren.

Enkele namen van bekende schrijvers zijn; Dib, Boudjedra, Chraïbi, Farès, Ben Jelloun, Feraoun, Mammeri etc. (N.B. Mouloud Mammeri, die verschillende romans over de onafhankelijkheidsoorlog schreef, beleeft in *L'opium et le bâton* de ondergang van zijn groene geboortedorp, zijn paradijs. Toch wel verloren paradijs?!)

Verhalen over een ver paradijs

Ook bij de tweede generatie Maghreb schrijvers: kinderen van immigranten die in Frankrijk geboren zijn of er op zeer jonge leeftijd met hun ouders zijn komen wonen (zie Tsjip 3/4 '93 en Tsjip 4/1 '94), vormt de Maghreb als verloren paradijs een veel voorkomend thema. In de romans van de zogenaamde 'Beurs' vinden we veel namen, uitdrukkingen, historische feiten, gewoontes en tradities uit het geboorteland van de ouders. De auteurs geven geen precieze beschrijvingen van het land, simpelweg omdat ze er zelf vaak nog nooit zijn geweest. Maar voor hen is Algerije, Marokko of Tunesië altijd aanwezig en niet los te maken van hun ouders, die er met geuren en kleuren en vol weemoed over vertellen. In sommige gevallen ziet zelfs de tweede generatie dit verre paradijs als een streven, in de hoop er ooit nog eens naar terug te keren.

Verwijzingen naar het land van herkomst, gekenmerkt door de warme en nostalgische toon, slaan altijd op een ver, verloren paradijs.

Deze nostalgie voor het land van herkomst en de zoektocht naar een identiteit resulteren vaak in een reis naar dit paradijselijke land. Deze zoektocht naar de wortels eindigt vaak in een dubbele teleurstelling, een desillusie; ten eerste omdat de werkelijkheid vaak anders is dan de mooie geïdealiseerde verhalen van de ouders (die er vaak van dromen ooit nog eens terug te keren). Bovendien worden deze jonge 'Beurs' ter plekke geconfronteerd met het feit dat ze uiteindelijk meer Frans zijn dan Maghrebijns en er eigenlijk niet thuishoren. Ze worden er voor buitenlander, als 'rijke *immigré*' uitgemaakt, en verwesterd als ze zijn kunnen ze zich niet aanpassen aan de plaatselijke cultuur en gewoontes. Eenmaal terug van dit avontuur besluiten ze dat hun toekomst in Frankrijk zal liggen, maar het geboorteland van hun ouders zullen ze ondanks alles een warm plaatsje in hun hart toekennen. Verloren, maar ondanks dat gekoesterd: het paradijs uit de verhalen van hun ouders.

Nogmaals Afrika

Wat betreft de Franstalige literatuur uit de Antillen wil ik nog een kleine aanvulling geven op voorafgaand artikel.

De Antilliaanse roman is over het algemeen geëngageerd, de schrijver wil het

ware gezicht van zijn land doen kennen. Een van de vier grote thema's binnen deze literatuur, naast 'het verleden' (slavernij), 'kleurvooroordelen', 'het leven op het platteland' dat op verleidelijk en schilderachtige manier wordt weergegeven door exotische en regionalistische schrijvers, vormt het thema 'Afrika'. 'Afrika is het verloren land en het droomland, de baarmoeder waarin de zwarte zich vindt zoals hij was vóór de slavernij' (p.36, *De open plek*). René Maran (Guyana) werd al in 1921 geïnspireerd tot het schrijven van zijn roman *Batouala* (Prix Goncourt) na de ontmoeting met zijn moederland, Afrika. Ontmoeting met een verloren paradijs.

Zo kende ik dus, in tegenstelling tot Jef Smolders, wel wat 'zwarte zwanen', ofwel Franse literatuur met als thema 'de koloniën als verloren paradijs'. Een boeiend onderwerp waarover nog veel meer te zeggen valt.

Bronnen

Condé, Maryse *De open plek, over Franstalige literatuur uit de Antillen*, In de knipscheer, Haarlem, 1984

Déjeux, Jean *La littérature maghrébine d'expression française*, Que sais-je, Presses Universitaires de France, Paris, 1992

Mekaoui-Jansen, Yvonne *Jeune génération algérienne en France, expressions littéraires*, n.a.v. doct. scr. Frans, K.U.Nijmegen, 1993

Memmi, Albert *Ecrivains francophones du Maghreb, Anthologie*, Seghers, Paris, 1986

